

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 141+930.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.2.13>**Родян Марія Володимирівна**

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри культурології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7141-4049

РОЗВИТОК ПОСТМОДЕРНІЗМУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ, ТЕОРІЇ, ЗАСАДИ

Статтю присвячено осмисленню постмодерну як типу або стану сучасного суспільства, який ученими оцінюється по-різному. Аналіз та перегляд його основних принципів, теорій та засад є недостатньо вивченим та потребує подальших розвідок. Мета роботи – дослідження філософії історії постмодерну в контексті соціальної реальності. Виходячи з поставленої мети, сформульовано наукові завдання, які потребують вирішення в роботі: визначити основні тенденції формування постмодернізму; проаналізувати наукові принципи постмодернізму та можливість їх реалізації в майбутньому. Методологічною основою статті виступають когнітивний підхід і принцип парадигмального оформлення наукового знання. Методологічною основою дослідження є також принцип плюралізації еталонів науковості, згідно з яким дослідницькі практики в історичному пізнанні не можуть бути зведені до одного стандарту, однак можлива їх наукова типологія. У роботі використано такі конкретно-наукові методи: метод порівняльно-історичного аналізу – для дослідження ідей, що виникли в ході розвитку філософії історії від пропедевтичного до сучасного стану; метод логіко-теоретичного аналізу – для вивчення внутрішньої структури ключових підсистем сучасної філософії історії.

Акцентовано увагу на тому, що у постмодернізмі об'єктивність знання витісняється його інтерсуб'єктивністю, а класичні процедури дослідження і відкриття замінюються дискурсивними практиками, які скоріше піднімають нові питання, ніж пропонують вирішення досліджуваних проблем. Постмодерн як тип або стан сучасного суспільства вченими оцінюється по-різному, оскільки й автори теорій постіндустріалізму, інформаційного суспільства та суспільства ризику, і постмодерністи діляться на два табори. Представники першого вважають, що сучасне суспільство – це нове суспільство, що якісно відрізняється від суспільства модерну, тобто це в прямому сенсі слова постсучасність. Представники другого табору відзначають, що, незважаючи на значні соціальні зміни, які відбуваються починаючи з другої половини минулого століття, культурний код сучасного суспільства у цілому залишається тим самим. Характеризуючи методологію постмодернізму в цілому, можна стверджувати, що його автори прагнуть до розширення пізнавальних можливостей людини. Життя настільки різноманітне, що пізнавати його в рамках одновимірної логіки модерністської науки малопродуктивне: для цього в ідеалі потрібні настільки ж різноманітні засоби.

Ключові слова: *постмодернізм, філософія історії, постструктуралізм, фаллібілізм, депревілегізація науки.*

Вступ. Сьогодні філософсько-історична проблематика пронизує всі рівні суспільної свідомості. Історія і філософія історії розглядаються як один з улюблених об'єктів критики і дискусій, причому не лише фахівцями, а й усіма мислячими людьми. Підсумки обговорення проблем сенсу, ідеї, напряму розвитку історії, її єдності чи множинності, механізму функціонування і способів пізнання випліскуються на сторінки періодичної печаті та в інші засоби масової інформації. У цілому це не дивно, адже філософія історії є унікальним взаємопроникненням загального й окремого, всесвітньої історії та життєвої долі окремого індивіда, загальнолюдських

моральних, соціальних, культурних ідеалів і духовності, розчиненої в структурах повсякденності. Перегляд методологічних основ філософсько-історичних досліджень у середині ХХ ст. був пов'язаний із «викликами» постмодерну та «лінгвістичним поворотом», наслідки якого ще недостатньо осмислені.

Потреба в дослідженні проблем філософії історії витікає також із того факту, що за рідкісним винятком фахівці-історики не схильні концентруватися на осмисленні специфіки свого ремесла, його методологічних особливостей, «переадресовуючи» ці питання філософам науки. У результаті виходить, що дві близькі за своєю природою дисципліни – філософія історії й історична наука – існують майже в ізоляції одна від одної: з одного боку, це фахівці-історики, які розроблюють свою конкретну проблематику; з іншого – філософи історії, які займаються осмисленням методологічних і світоглядних питань історичного пізнання. У такій інтелектуальній ситуації необхідно критично проаналізувати й осмислити провідні тенденції сучасної філософії історії, систематизувати коло нових проблем, які перед нею постали, осмислити нові, нетривіальні способи конструювання історії і відношення до історичних джерел.

Мета та завдання. Метою роботи є дослідження філософії історії постмодерну в контексті соціальної реальності. Виходячи з поставленої мети, можна сформулювати наукові завдання, які потребують вирішення: визначити основні тенденції формування постмодернізму; проаналізувати наукові принципи постмодернізму та можливість їх реалізації в майбутньому.

Методи дослідження. Методологічною основою виступають когнітивний підхід і принцип парадигмального оформлення наукового знання. Методологічною основою дослідження є також принцип плюралізації еталонів науковості, згідно з яким дослідницькі практики в історичному пізнанні не можуть бути зведені до одного стандарту, однак можлива їх наукова типологія. У роботі були використані такі конкретно-наукові методи: метод порівняльно-історичного аналізу – для дослідження ідей, що виникли в ході розвитку філософії історії від пропедевтичного до сучасного стану; метод логіко-теоретичного аналізу – для вивчення внутрішньої структури ключових підсистем сучасної філософії історії.

Результати. Поняття «модерн» і «постмодерн» («пост-модерн») були обґрунтовані в опублікованих після Другої світової війни томах праці А. Тойнбі «Осягнення історії» [7]. Окрім історико-культурологічного аналізу, в них міститься і соціологічний аналіз, відповідно до якого модерн і постмодерн зокрема розрізняються за класовою і національною структурою. Нарешті, у кінці 1970-х років постмодернізм і постмодерн отримали соціально-філософське осмислення в книзі «Стан постмодерну» Ж.-Ф. Ліотара [2], який проаналізував стан знання та освіти в сучасних найбільш розвинених суспільствах і піддав критиці їх раціоналізм і прогресизм, а також розвінчав людину масової культури і масового споживання другої половини ХХ ст. Саме з моменту опублікування роботи Ж.-Ф. Ліотара категорії «постмодернізм» і «пост-модерн» формально стають загальнокультурними і загальнонауковими категоріями у сфері осмислення сучасності.

Постмодерн як тип або стан сучасного суспільства вченими оцінюється по-різному, оскільки і автори теорій постіндустріалізму, інформаційного суспільства та суспільства ризику, і постмодерністи діляться на два табори. Представники першого вважають, що сучасне суспільство – це нове суспільство, що якісно відрізняється від суспільства модерну, тобто це в прямому сенсі слова постсучасність. Представники другого табору відзначають, що, незважаючи на значні соціальні зміни, які відбуваються починаючи з другої половини минулого століття, культурний код сучасного суспільства у цілому залишається тим самим. Тому, за вдалим висловом Е. Гідденса, ми переживаємо лише стадію радикалізації сучасності [6]. Немає однозначної думки і про те, чи вважати постмодернізм скоріше ідеологією, ніж соціальною теорією, або навпаки. Справа в тому, що акцент на критиці модерністської науки багатьма постмодерністами призводить до того, що в їхніх теоріях виявляється недостатньо власного наукового змісту, особливо що стосується методології отримання знань та їх верифікації. З іншого боку, ідеологія як система поглядів, яка відображає фундаментальні інтереси суспільства або соціальної групи, не може не мати наукових підстав. Звісно ж, ця проблема може бути вирішена

з урахуванням поділу постмодерністських теорій на аффірмативні (аффірмація – позитивне висловлювання), тобто помірні-критичні, і радикальні, які тотально критикують можливості людського розуму, науковий метод і сучасне суспільство.

Власне система методологічних принципів постмодернізму полягає у такому. Ідейною (філософською) предтечею постмодернізму є постструктуралізм, в якому відбилося розчарування в науці, соціальному прогресі і масовій культурі другої половини ХХ ст. Постструктуралізм акцентував увагу на текстуальності соціального, «класовості» його сприйняття, його різноманітності (нелінійності та неієрархічності), нероздільності того, що означається, і того, що означає (змістовних і чуттєво сприйманих боків знаку), ігровому відношенні до логосу. Спорідненість постструктуралізму та постмодернізму настільки близька, що більшість їхніх представників неможливо однозначно віднести до того чи іншого табору.

Розгляд методологічних принципів постмодернізму слід почати з принципу агностицизму, який може трактуватися в дуже широкому діапазоні значень – від принципової непізнаваності світу у філософії до невизнання даних, не підтверджених досвідом, у науці. У цьому разі агностицизм виступає у формі фаллібілізму. Саме це поняття ще в позаминулому столітті було введено в науковий обіг Ч.С. Пірсом. Після Другої світової війни воно активно розроблялося К. Поппером, а потім у 1960-ті роки постпозитивістами. Зміст слова «фаллібілізм» (від лат. *fallibilis* – схильний до помилок, похибок, «погрішності») можна передати крилатою фразою: «Людині притаманно помилятися». Стосовно науки це означає, що «зв'язок між явищами життя ніколи до кінця не буде доступний розумінню, а отже, і раціоналізації» [4]. Тому наукова діяльність являє собою нескінченний процес наближення до істини, й її результати, якими б вони не були очевидними, усталеними або широко розповсюдженими, абсолютизувати не слід. Будь-яке наукове знання принципово не є остаточним (або є принципово частковим): воно є лише проміжною інтерпретацією істини, за якою підуть її нові інтерпретації, ймовірно, більш адекватні. Згідно з К. Поппером, хоча наука і «принципово погрішна», але вона тим не менше дає підстави оцінювати теорії з погляду їх близькості до істини. Один із найбільш радикальних поглядів на пізнаваність світу, вірніше, на його непізнаваність, належить Ж.-Ф. Ліотару, на думку якого соціальне життя, включаючи наукове, – це сукупність дискурсів, які є соціально зумовленими мовними практиками. За формою дискурси – гетерогенні мовні ігри, правила яких різні для різних мовних ситуацій і в результаті перекодування та взаємних провокацій постійно змінюються. Оскільки дискурси не підкоряються ніякому «метаприпису», науковий дискурс спрямований не на пошук і знаходження консенсусу (аналога істини), а на спір різних точок зору. Локальний консенсус у принципі можливий, але лише як певний момент дискурсу внаслідок тимчасової згоди носіїв точок зору щодо правил, за якими вироблюється знання. Результатом наукового дискурсу є паралогія (омана), а також – і це головне – нові точки зору [2, с. 156]. На думку постмодерністів, усе в буквальному сенсі цього слова постійно змінюється, тому однозначність, монізм і статика для них неприйнятні. При цьому Ліотар визначав постмодернізм (правда, «спрощуючи до крайності») ні більше не менше як недовіру до метанаративів [2, с. 10], оскільки вони, задовольняючи потребу в цілісному несуперечливому світогляді, по суті, міфологічні і породжують культури ідей, речей і людей. Із Ліотаром солідарні З. Бауман, М. Фуко (бореться з «тотальними дискурсами»), Ч. Дженкс (розвінчує «метадискурсивність»), В. Набоков (критикує «великі ідеї») і багато інших мислителів. До критики метанаративів приймає критика метакоду, мономови, універсальної або досконалої мови відображення реальності Ч. Дженксом, Ю. Лотманом, М. Епштейном.

Твердження ж Ж.-Ф. Ліотара про те, що суспільство організовано за мовним принципом і що соціальний зв'язок – це зв'язок мовний, не дають уявлення про специфічно соціальне, наприклад так, як воно демарковано М. Вебером. «Теорія нескінченних мереж взаємодій, в які «спіймали» індивід, який чинить опір будь-якій впорядкованості, – ось образ соціального і суспільства в постмодернізмі» [3, с. 37]. Для соціальної теорії це означає зникнення соціального в класичному сенсі і, отже, соціальних закономірностей, у результаті чого її предметом стає лише дискурсивна культура суспільства. Не випадково Ж. Бодрійяр закликає

суспільствознавців зосередитися на вивченні сучасної культури, Ж.-Ф. Ліотар – на вивченні масової культури.

Окрім іншого, абсолютизація текстуально світу в постмодернізмі призводить до того, що текст як система знаків позбавляється своєї референціальної функції, тобто функції відображення дійсності, оскільки виявлення ступеня співвіднесеності референта з ім'ям, що вказує на нього (знаком), є складним теоретичним і практичним завданням. Із цим також пов'язано неприйняття постмодерністами понять і дефініцій – те, про що йдеться, має бути зрозуміло з тексту. Але якщо все ж потрібно визначити щось, то краще використовувати образи і метафори або метафоричні образи, які претендують на багатозначність і багатоваріантність прочитання. Наприклад, нестабільність сучасного світу і його конструювання свідомістю людини постмодерністи описують за допомогою таких метафоричних концептів, як «текуча сучасність» З. Баумана, «слабке буття» Дж. Ваттімо, «суспільство спектаклю» Гі Дебора. Більшість інших характерних особливостей змісту і сприйняття постмодерністських текстів об'єднує принцип деконструкції, сутність якого полягає у відмові від мислення і світосприйняття, заснованого на бінарних опозиціях. Оскільки в будь-якій опозиції одне поняття прагне до домінування над іншими, весь світ постає у вигляді ієрархій. Постмодерністи проти ієрархічного уявлення ідеологій і життєвих стратегій, механізмів соціальної регуляції і мотивацій, усіх інших елементів соціального і навіть біологічних основ гендеру.

Тепер звернемося до принципу депривілегізації науки, тобто позбавлення її привілейованого становища у сфері пізнання, який випливає з вищезгаданих принципів. Зокрема, принцип фаллібілізму (хоча в науці, за великим рахунком, він далеко не новий) був сформульований у результаті очевидної, і не тільки для вчених, обмеженості можливостей науки саме в другій половині ХХ ст. Реалізація ж принципу депривілегізації науки, на думку постмодерністів, повинна посилити пізнавальні можливості людини. По-перше, за рахунок відкритої суспільної комунікації. Механізми її реалізації запозичені постмодерністами переважно з концепцій раціональної поведінки К. Поппера та комунікативної раціональності Ю. Габермаса. Звернемося до одного з першоджерел. Концепція раціональної поведінки К. Поппера базується на його теорії відкритого суспільства. На думку Поппера, раціональна поведінка – це комунікація індивідів, що мають свою точку зору, обмежених можливостями свого інтелекту, своєї ситуації, свого знання, які перебувають в діалозі один з одним із метою деякого наближення до об'єктивності. Ця комунікація породжується взаємним співробітництвом і конкуренцією безлічі діючих індивідів, що намагаються вирішити виникаючі протиріччя. При цьому процес розвитку розуму і збільшення знання носить інтерперсональний характер, оскільки окремі інтелектуальні здібності, навіть найвидатніших людей, не можуть служити підставою для абсолютизації якоїсь однієї точки зору [4, с. 260–262]. Не можна також відкидати твердження і дії, необґрунтовані доказом і досвідом. Раціональна поведінка не стає раціональною тільки тому, що вона заснована на логічній аргументації, оскільки ті, хто готовий брати до уваги аргументи і досвід, тобто люди, які вже визнали такий раціоналізм: тільки вони і проявлятимуть до нього інтерес. Тому раціоналістичний підхід не може бути обґрунтований ні досвідом, ні аргументами, він випливає (принаймні гіпотетично) з акту віри – віри в розум і передусім у розум інших людей [4, с. 266–268]. Передумови раціональної поведінки укладені в такому інституційному устрої суспільства і в таких традиціях, які забезпечують індивідуальну свободу самовираження, критичний аналіз чужих аргументів і досвіду, терпимість до думки інших, неупередженість, відповідальність і гуманістичну спрямованість людських дій і вчинків [4, с. 268–274]. Із вищесказаного випливає, що приріст знання і його використання на практиці є результат комунікації всіх зацікавлених сторін, а не тільки вчених. Сьогодні у соціальному управлінні широко використовуються моделі, що розкривають поетапні дії і взаємодії груп інтересів (груп населення, громадських організацій), дослідників (експертів) і представників органів влади в процесі прийняття рішень [1, с. 279–281].

Другий аспект принципу депривілегізації науки полягає у залученні до пізнання не лише всіх зацікавлених сторін, а й усіх пізнавальних систем: мистецтво, релігію, буденну свідомість.

У постмодерністів здебільшого йдеться про синтез пізнавальних можливостей науки і мистецтва. Здатність постмодерністського методу вловлювати соціокультурний контекст і конотації понять, а також образність мови постмодерністських текстів визначають те або визначаються з тим, що постмодернізм дрейфує у бік мистецтва. Останнє дає змогу включити у соціальний аналіз асоціації, інтуїцію й емоції, без урахування яких вивчення людей уподібнюється вивченню речей. У результаті синтезу науки і мистецтва світ описується більш ёмко й яскраво, а кількість осмислених проблем різко зростає. Зближення принаймні з філософією декларується і з боку мистецтва. У своїй літературознавчій роботі М. Епштейн стверджує: «Усі філософські школи і художні напрями тепер стають знаками культурної над-мови, свого роду клавішами, на яких розігруються нові поліфонічні твори людського духу» [5, с. 385].

Третій аспект депривілегізації – це вже, власне, не депривілегізація науки, а депривілегізація всередині неї провідної парадигми і найбільш ефективного методу. У західній літературі ця установка іменується епістемологічним плюралізмом, але її можна назвати і політеоретичністю. Йдеться, перш за все, про те, що, відповідно до теорії наукових революцій Т. Куна, наукові парадигми історично змінюють одна одну, причому нові парадигми в пізнавальному сенсі вважаються більш адекватними. Однак сьогодні «ніяка мономова, ніякий метод уже не можуть всерйоз претендувати на повне оволодіння реальністю, на витіснення інших методів, що їм передували» [5, с. 385]. Тому в пізнавальний процес повинні бути включені всі методологічні та методичні можливості науки. Якщо кожен з гіпотез можна перевірити різними методами і тією чи іншою мірою підтвердити, то це означає існування безлічі рівноправних теорій, що пояснюють одні й ті ж самі феномени.

Висновки. Характеризуючи методологію постмодернізму в цілому, можна стверджувати, що його автори прагнуть до розширення пізнавальних можливостей людини. Життя настільки різноманітне, що пізнавати його в рамках одновимірної логіки модерністської науки малопродуктивно: для цього в ідеалі потрібні настільки ж різноманітні засоби. З іншого боку, і це найбільш рельєфно показав М. Фуко, модерністська наука означає холодний розум, який систематизує і раціоналізує світ, репресуючи все те, що не вписується у його логічні пояснення. Постмодерністське повстання проти розуму дає змогу заново оцінити пізнавальні можливості традиції, буденності, ірраціональності, почути і зрівняти в правах різні уявлення про світ. У рамках наукового дискурсу жодна з точок зору не може бути визнана більш істинною, ніж інші. Якщо ж домінує одна з них, то це домінування ґрунтується не на силі істини, а на силі харизми, влади та авторитету. Разом із тим постмодернізм, як колись емпіризм, а потім і наївний позитивізм, виступає проти будь-яких концептуальних систем і взаємодетермінацій, у результаті чого соціальне життя постає як тотальна різноманітність подробиць, відмінностей і індивідуалізації, у якому все однаково рівноцінно. Але у цьому однорідному розмаїтті, яке має означати повну свободу, людині неможливо знайти точку опори для самоідентифікації і побудови векторів своєї поведінки. У постмодернізмі об'єктивність знання витісняється його інтерсуб'єктивністю, а класичні процедури дослідження і відкриття замінюються дискурсивними практиками, які скоріше піднімають нові питання, ніж пропонують рішення досліджуваних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зубков В.И. Непротиворечивость методологических принципов противоречивого постмодернизма. *Социодинамика*. 2019. № 9.
2. Лиотар Ж.Ф. Состояние постмодерна. Москва, 1998.
3. Полякова Н.Л. Новые теоретические перспективы в социологии начала XXI века. *Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология*. 2015. № 2.
4. Поппер К. Открытое общество и его враги. Москва : Культурная инициатива ; Феникс, 1992.
5. Эпштейн М.Н. Парадоксы новизны. О литературном развитии XIX–XX веков. Москва : Советский писатель, 1988.
6. Giddens A. *Consequences of modernity*. Stanford, California, 1990.

7. Toynbee A. Study of History. Vol. XVIII: Heroic Ages; Contacts between Civilizations in Space (Encounters between Contemporaries). Oxford University Press, 1954.

REFERENCES

1. Zubkov, V.I. (2019). Neprotivorechivost metodologicheskikh principov protivorechivogo postmodernizma. [Consistency of methodological principles of controversial postmodernism]. Sociodinamika. № 9. [in Russian].
2. Liotar, Zh.F. (1998). Sostoyanie postmoderna. [The State of Postmodernity]. Institut eksperimentalnoj sociologii, Moskva. [in Russian].
3. Polyakova, N.L. (2015). Novye teoreticheskie perspektivy v sociologii nachala XXI veka. [New theoretical perspectives in sociology at the beginning of the XXI century]. Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 18: Sociologiya i politologiya, № 2. [in Russian].
4. Popper, K. (1992). Otkrytoe obshchestvo i ego vragi. [The Open Society and Its Enemies]. Kul'turnaya iniciativa; Feniks, Moskva. [in Russian].
5. Epshtejn, M.N. (1988). Paradoksy novizny. O literaturnom razvitii XIX-XX vekov. [On the literary development of the XIX-XX centuries]. Sovetskij pisatel, Moskva. [in Russian].
6. Giddens, A. (1990). Consequences of modernity. Stanford, California. [in English].
7. Toynbee, A. (1954). Study of History. Vol. XVIII: Heroic Ages; Contacts between Civilizations in Space (Encounters between Contemporaries). Oxford University Press. [in English].

Rodian Mariia Volodymyrinva

Candidate of Philosophy,
Senior Lecturer at the Department of Culture Studies,
Odesa National I. I. Mechnikov University
2 Dvoryanska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7141-4049

DEVELOPMENT OF POSTMODERNISM: METHODOLOGICAL PRINCIPLES, THEORIES, BASICS

The article is devoted to the understanding of postmodernism as a type or state of modern society, which is evaluated differently by scientists. The purpose of the work is to study the philosophy of postmodern history in the context of social reality. Based on this goal, were formulated scientific tasks that need to be addressed in the work: to identify the main trends in the formation of postmodernism; to analyze the scientific principles of postmodernism and the possibility of their implementation in the future.

The methodological basis of the research is also the principle of pluralization of scientific standards, according to which research practices in historical knowledge can't be reduced to a single standard, but their scientific typology is possible. The following specific scientific methods were used in the work: the method of comparative-historical analysis to study the ideas that arose during the development of the philosophy of history from the propaedeutic to the modern state; method of logical-theoretical analysis to study the internal structure of key subsystems of modern philosophy of history. Postmodernism as a type or state of modern society is evaluated differently by scientists. In postmodernism, the objectivity of knowledge is replaced by its intersubjectivity, and classical procedures of research and discovery are replaced by discursive practices that raise new questions rather than offer solutions to the problems under study. Like the authors of theories of postindustrialism, the information society, and the risk society, postmodernists are divided into two camps. Representatives of the first believe that modern society is a new society that is qualitatively different from modern society, that is, it is literally postmodernity. Representatives of the second camp note that, despite the significant social changes that have taken place since the second half of the last century, the cultural code of modern society as a whole remains the same. Characterizing the methodology of postmodernism in general, it can be argued that its authors seek to expand the cognitive capabilities of a person.

Key words: *postmodernism, philosophy of history, poststructuralism, fallibilism, deprivileging of science.*